

НАТАША МИЛАНОВ*

О неким језичким особеностима празничних посланица Српске православне цркве¹

MILANOV, N.: Linguistic features of the festive epistles of the Serbian Orthodox Church. *Slavica Slovaca*, 58, 2023, No 2, pp. 289-300 (Bratislava).

The paper will analyze a number of grammatical and lexical features of the festive epistles of the Serbian Orthodox Church, published in the last ten years, as a special genre of the religious discourse. By analyzing the inventory of lexical units, we will determine the specifics of the language of the epistles, taking into account the fact that these texts are addressed to priesthood and monks, as well as to the widest circle of believers of the Serbian Orthodox Church, of different education and social status, which is why they should be clear and understandable. On the other hand, epistles must, by their very nature, also contain lexis of a religious and theological character, in order to convey a sublime and edifying message. Based on the linguistic inventory of epistles the aim of our research is to determine the specific grammatical and lexical characteristics of this genre, as well as the relationship of the lexicon of this genre and the language of everyday communication.

Festive epistles, the religious lexicon, lexical-grammatical analysis, the Serbian language.

1. Уводна разматрања

Црквена посланица представља поруку црквеног поглавара свештенству и пастви, а упућује се поводом великих празника или годишњица каквих важних догађаја који се тичу цркве. У њој се, у форми отвореног писма, шаље неко важно, обично и поучно саопштење у вези са религијом. Она, како се наводи у Енциклопедији православља,² представља књижевни састав општијег и трајнијег карактера, са дуготрајном вредношћу, односно богословски оглед или проповед.³ Најважније функције црквене посланице су информациона (даје информације о празницима, о житијима Светих, о догађајима из живота Цркве и народа и сл.), комуникативна (представља средство комуникације између пастира Цркве и оних који читају или слушају посланицу) и кумулативна (понављање тематике духовних посланица у различитим епохама и срединама).⁴ Посланица се сврстава у административни сакрални жанр,⁵ а „специфичност лексичког нивоа посланице карактерише се специфичном семантиком њених елемената, затим стилистичком обојеношћу јединица које улазе у његов састав, као и историјском маркираношћу тих лексичких јединица“.⁶

* Др Наташа Миланов, Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36/1, 11000 Београд, e-mail: natasa.milanov@isj.sanu.ac.rs; orcid.org/0000-0002-7206-5693.

¹ Рад је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 01. 2023. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

² Енциклопедија православља III. Београд: Савремена администрација, 2002, s.v. епистола.

³ Примарно се у религијском дискурсу овај књижевни жанр везује за апостолске посланице у којима су садржане основне поставке хришћанства и које се приписују Христовим апостолима.

⁴ Кончаревић, К.: Посланица као жанр сакралне комуникације: лингвистички и лингводидактички аспекти. In Шијаковић, Б. (ур.): Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, књ. 10. Београд: Православни богословски факултет, 2011, с. 308-309.

⁵ Бугаева, И. В.: Стилистические особенности и жанры религиозной сферы. In Плисов Е. В. (ред.): Стилистика текста. Межвузовский сборник научных трудов. Н. Новгород: НГЛУ, 2005, с. 6.

⁶ Кончаревић, К.: Посланица као жанр сакралне комуникације, с. d., с. 309.

Предмет овог рада биће језичка анализа текстова епидеиктичних,⁷ празничних⁸ посланица Српске православне цркве публикованих на сајтовима ове институције (<https://spc.rs/>; <https://eparhija.me>) у периоду од 2010. године до данас, односно посланица упућених свештенству и верујућем народу поводом најзначајнијих хришћанских празника, Божића и Васкрса. Циљ истраживања биће да се из интралингвистичког угла испитају неке од најупечатљивијих карактеристика лексике у текстовима празничних посланица на фонетско-морфолошком, творбеном и семантичком нивоу. На основу анализе лексичких јединица утврдићемо најмаркантније специфичности језика празничних посланица, узимајући у обзир чињеницу да су ови текстови упућени свештенству и монаштву, као и најширем кругу верника Српске православне цркве, различитог образовања и социјалног статуса, те да као такви треба да буду јасни и разумљиви. Са друге стране, оне морају, по својој природи, садржати и лексику религијског, теолошког карактера, како би пренеле узвишену и поучну поруку.⁹ Циљ истраживања јесте да се, на основу анализе лексема у посланицама, одреде специфичне граматичке и лексичке карактеристике овог жанра, док се индивидуалним особеностима појединачних посланица на овом месту нећемо бавити. Такође, истраживањем нису обухваћени делови посланица који представљају цитате из Библије или поуке православних светих отаца, или пак других значајних мислилаца,¹⁰ као ни уводна и завршна стална места у посланицама. Инвентар употребљених лексема као и њихова граматичка и лексичка својства показаће у којој је мери лексика религијског жанра уткана у поруке црквених поглавара пастви.

Истраживање језика посланица на српском језичком материјалу није било, према нашим сазнањима, предмет детаљнијег разматрања, као што је то, нпр. случај на материјалу оваквих текстова у руском језику.¹¹ Налазимо тек рад Д. Пралице¹² који је представио употребу трију најфреквентнијих лексема у божићним и васкршњим посланицама, као и дистрибуцију *ја* и *ми* форми у овим текстовима. Са друге стране, веома је значајно истраживање које је спровела К. Кончаревић, водећи српски теолингвиста, где је представила опште лингвистичке и лингводидактичке аспекте посланица као жанра сакралне комуникације, али на материјалу руског језика.¹³ Но, ту је она дала и најважнија запажања о овом жанру уопште, о подели посланица, као и о месту ових жанра у религијским текстовима, полазећи од мишљења најзначајнијих словенских теолингвиста. Истакла је да црквена посланица представља одраз и израз хришћанске духовности, те да не износи поруке ван света или мимо света, већ оне везане за реални свет и актуелне појаве.¹⁴

⁷ Циљ епидеиктичне посланице је прослављање неког догађаја, у овом случају Христовог рођења и васкрсења. Осим поменутих, према свом циљу, посланице још могу бити и информационе и дидактичке; в. Кончаревић, К.: Посланица као жанр сакралне комуникације, с. д., с. 307.

⁸ Према К. Кончаревић, савремене духовне посланице по тематици могу бити празничног и непразничног карактера. Празничне посланице упућују се поводом празника црквеног годишњег круга, док се непразничне упућују у вези са догађајима значајним за живот Цркве и државе, као и за обележавање значајних јубилеја. У празничним посланицама даје се, поред осталог, информација о смислу и суштини празника као посебних дана литургијског прослављања; в. Кончаревић, К.: Посланица као жанр сакралне комуникације, с. д., с. 307-309.

⁹ О функцији различитих језичких средстава у преношењу узвишене, свечане поруке у посланицама, в. Кончаревић, К.: Посланица као жанр сакралне комуникације, с. д., с. 310-312.

¹⁰ Тако се, међу цитатима у посланицама, налази, између осталог, и мисао нобеловца Иве Андрића.

¹¹ Темелјна анализа овог сакралног жанра даје се у: Армульская, И. Ю.: Современное духовное послание как документ Церкви. Волгоград: Волгоградский гос. университет, 2008.

¹² Пралица, Д.: Лексичке особине посланица патријарха Павла. In: Прилози проучавању језика, 2002, 33, с. 123-132.

¹³ Кончаревић, К.: Посланица као жанр сакралне комуникације, с. д., с. 299-329.

¹⁴ Кончаревић, К.: Посланица као жанр сакралне комуникације, с. д., с. 304.

Анализирајући језик посланица Руске православне цркве, И. Јармуљска је нашла да око 87% лексичке структуре посланица чини стилски неутрална лексика, сакрална, религијска лексика заузима 7% анализираниог корпуса, а лексика црквенословенског порекла око 2% грађе. Према овој ауторки, тај тип лексике је емоционално-експресивно обојен и има изражену стилску функцију, а препознаје се нарочито у префиксираним изведеницама и сложеницама. Присуством разговорне лексике постиже се, према Јармуљској, живост језичког израза и ублажавање дистанце између свештеника и верника, а овоме доприноси и присуство лексике која се односи на актуелна друштвена збивања.¹⁵

Спроводећи анализу према врстама речи, Јармуљска је забележила да су у испитиваним посланицама доминантне именице које чине око 32% свих употребљених лексема, глагола и придева има приближно исто (по око 14%).¹⁶ Свакако да је овакав однос према врстама речи очекиван, будући да су поменуте врсте речи носиоци лексичког значења – именице и глаголи представљају централне реченичне чланове и врше најважније функције у реченици, те је и њихова висока заступљеност у корпусу очекивана.

Коментаришући овакав однос међу врстама речи у савременим руским духовним посланицама, К. Кончаревић наглашава да се доминантним именицама скреће пажња читалаца на семантички и стилистички релевантне појмове који представљају језгро сакралног текста. Глаголи који се користе у савременој духовној посланици по правилу се употребљавају за именовање радњи које служе изграђивању Цркве и поучавању, придеви у функцији епитета користе се за изражавање емоција и за стварање позитивног расположења код реципијената.¹⁷ И Р. Бајић је у свом истраживању лексике православне духовности у српском језику навела да у овом типу текстова преовладавају именице и именичке синтагме, што је и уобичајено за термилошке системе.¹⁸

2. Анализа језичких особености празничних посланица Српске православне цркве

Наша анализа полази најпре од утврђивања удела врста речи у текстовима посланица (како би се видело у којој се мери наши подаци поклапају са онима које је за посланице Руске православне цркве дала И. Јармуљска и тиме уочиле тенденције у језику код православних народа), а потом се представљају типичне лексичке особености језика овог сакралног жанра. Грађу ћемо посматрати из термилошког угла, односно представимо језичке особености лексема које се доживљавају као термини из сфере православне духовности. У термилошку лексику сврставамо и лексеме црквенословенског порекла које су важно обележје религијског дискурса уопште.

Како бисмо утврдили проценат лексема према врстама речи¹⁹ у посланицама Српске православне цркве пребројали смо речи према врстама у неколико анализираних посланица и у свакој добили готово идентичне резултате: именице заузимају 31,6%, придеви 16,1%, глаголи 16,2%, везници су такође високо фреквентни и њихов удео је око 13%, заменицама припада око 10% грађе, а предлозима, који такође имају улогу конектора, око 8%. Око 5% припада осталим врстама речи – речцама, прилозима, узвицима. Будући да се добијени резултати у великој мери поклапају са онима до којих је дошла Јармуљска

¹⁵ Јармуљская, И. Ю.: Современное духовное послание как документ Церкви, с. д., с. 32-35.

¹⁶ Јармуљская, И. Ю.: Современное духовное послание как документ Церкви, с. д., с. 40.

¹⁷ Кончаревић, К.: Посланица као жанр сакралне комуникације, с. д., с. 311.

¹⁸ Бајић, Р.: Лексика из сфере православне духовности у српском језику и њена лексикографска обрада, докторска дисертација. Београд, Филолошки факултет, 2013, с. 292.

¹⁹ Према К. Кончаревић, специфичност лексичког нивоа посланице одликује се специфичном семантиком елемената, стилистичком обојеношћу лексема, као и њиховом историјском маркираношћу; In Кончаревић, К.: Посланица као жанр сакралне комуникације, с. д., с. 309.

у свом истраживању, овај податак показује универзалне језичке тенденције код православних празничних посланица.

Лексику посланица можемо поделити на неутралну и религијску. Под неутралном лексиком подразумевају се речи општег лексичког фонда, које ни на који начин нису маркиране, ни територијално, ни временски, ни стилски, и таква је већина употребљених лексема. Ова лексика се може употребити у било ком функционалном варијетету, као и у свакодневной комуникацији. Религијску лексику посматрамо у ширем смислу и под њом ћемо подразумевати терминологију лексику, као и лексеме црквенословенског порекла које су у савременом језику обично стилски маркиране.

Језичке особености текстова посланица могу се пратити на неколиким плановима, а ми ћемо се у раду осврнути на фонетске, морфолошке, творбене и семантичке особености лексема ових текстова. Из грађе смо најчешће издвајали одабране примере, репрезентативне за приказ појаве о којој говоримо. Примере из грађе смо у неким случајевима бележили у синтагматском окружењу, а у неким са реченичним контекстом, с тим да смо реченице, због њихове изразите дужине, најчешће скраћивали.

2.1. Фонетски план

Најпре, на фонетском плану, у посланицама уочавамо доследну употребу појединих фонетских облика карактеристичних за религијски дискурс, који су као такви варијантни књижевном фонетском лику лексеме.

јеванђелски „јеванђеоски“. – У овој богочовечанској спреси ми усвајамо *јеванђелске* врлине; Поучавајмо децу да буду слична *јеванђелском* младићу; Истицање *јеванђелских* темеља православне вере никада није сувишно;

филозофија „филозофија“. – Све ... *филозофије* и лажне *филозофије*, идеологије и модерне митологије и саме робују смрти;

символ „симбол, знак“. – Патријаршија српска је била и остала *символ* народног јединства; У светлости Васкрсења, крст који носимо није *символ* понижења и срамоте.

Овакве лексеме се сврставају у лексичко-фонетске архаизме које у савременом језику према себи имају у активној употреби лексему истог корена, али мало измењеног звуковног облика.²⁰ У лексикографском опису лексема овог типа у речницима књижевног језика предност се даје стандардном облику, док је у речницима религијских термина архаични варијантни облик једини који се користи.

2.2. Морфолошки план

Што се тиче карактеристика на морфолошком плану, кренућемо од тога да је у тексту посланица заступљена повремена употреба облика имперфекта, којим се „представљају догађаји из прошлости као доживљене прошле радње с циљем да се они представе ближим, да се појача ефекат доживљаја“²¹ (нпр. *Говораху* да је проповед о Васкрсењу „безумље“; Видећи да слуге господара винограда долазе, виноградари, који се у међувремену *беху* претворили у разбојнике и узурпаторе Божјег давања). Употреба имперфекта представља једну од специфичности библијског стила и она се, како смо приметили, у празничним посланицама повремено јавља ван цитата из Библије, док библијски цитати обилују примерима употребе овог глаголског облика.

²⁰ Радовић-Тешић, М.: Архаизми и њихова обрада у речнику САНУ. In Тупић, Д. (ур.): Лексикографија и лексикологија. Београд: Српска академија наука и уметности, Филолошки факултет – Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета, 1982, с. 259.

²¹ Јовановић, В.: Језик и речник светог владике Николаја Велимировића (диференцијални приступ). Монографије 34. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022, с. 80.

Са друге стране, у анализираним текстовима веома је распрострањена употреба 1. и 2. лица множине императива: *Чувајмо* светињу брака и породице; Редовно *учествујмо* у евхаристијским сабрањима причешћујући се Телом и Крвљу Христовом; *Ликујмо* и, попут пастира у оној светлосарној ноћи, светлијој од дана; Стога сви заједно, са анђелима, *појмо* песму победну; *Радујмо* се са радоснима и *тугујмо* са онима који тугују; *Знајте* да је молитва верујућег народа за мир, молитва Цркве за мир, јача од сваког оружја; *Знајте* да ваша Светосавска Црква непрестано брине о вама; Увек *имајте* на уму речи Христове итд. Употребом императивне форме појачава се деловање на примаоца поруке. Илокутивни циљ императивних глаголских облика јесте постизање директивности, односно да убеди и придобију саговорника за одређену реакцију, у овом случају на промену непожељног, нехришћанског понашања људи, како би се достојно припремили за прославу највећих хришћанских празника.²²

У вези са овим је и употреба тзв. *ми*-форми: Син Божји очекује *нашу* љубав и омогућује *нам* да Га загрлимо; Зраци славе Господње су *нам* открили пећину која је свету постала источник Пута, Истине и Живота; Бог ће бити са *нама* и имаће коме да помогне; Она [Црква] је Стуб и Тврђава истине, брод којим сигурно пловимо у тихо пристаниште *нашега* спасења; Очигледно да постоји и спремност устројитеља новог света да *нам* из наших руку истргну *наш* освештани живот; Није довољно само преживети, поучава *нас* Завет: треба усправно стајати; За *нас* православне хришћане трајно важи поука: „Видео си лице брата свога, видео си Бога свога” итд. Функција овако употребљених облика јесте да буду „формални показатељ идеје саборности као једне од фундаменталних идеја православне еклисиологије“.²³

Обележје језика посланица јесу и партиципске форме на *-ћи*. Партиципи су, иначе, категорија која је углавном обележје старијег српског језика, док се у савременом језику среће у стилски обележеним текстовима. Партиципи су речи са атрибутом функцијом које се додају именицама у реченици да би се њима означило да се каква радња придаје именици као особина у одређеном времену.²⁴ Они у исто време поседују категорије глагола и именских речи, а субјекту се приписује значење радње као тренутна особина. Партиципи у богословским текстовима, између осталог, према мишљењу В. Јовановића, имају и симболичку функцију, јер се њоме истиче „приврженост језичкој традицији заснованој на богатом црквенословенском наслеђу“,²⁵ те се појачава сакрални карактер текста. Партиципима на *-ћи* у текстовима празничних посланица означавају се својства или стања живих и неживих агенаса.

верујући „који верује“. – Знајте да је молитва *верујућег* народа за мир ... јача од сваког оружја; Све *верујуће* синове и кћери ... поздрављамо са Христос васкрсе!; То виђење је испуњавало срца свих *верујућих* Јудеја;

неверујући „који не верује“. – Бог [би] учинио оно што је људима немогуће, тојест чудо, и исцелио њиховог *неверујућег* болесног пријатеља;

укрепљујући „који укрепљује, снажи“. – Ако нам мерило свих вредности постане Божанско Чедо Које повијено лежи у јаслама, зачућемо исти онај *укрепљујући* глас анђела који је у првој божићној ноћи утешио пастире;

²² Поповић, Љ.: Средства језичке реализације комуникативне функције исказа. In Ивић, М. (ред.): Синтакса савременог српског језика: проста реченица. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005, с. 998.

²³ Кончаревић, К.: Посланица као жанр сакралне комуникације, с. д., с. 311.

²⁴ Белић, А.: О језичкој природи и језичком развоју. Београд: Завод за издавање уџбеника, 1998, с. 274.

²⁵ Јовановић, В.: Употреба радних партиципа (глаголских придева) садашњег (*-ћи*) и прошлог (*-вши*) времена и однос према сродним појавама у савременом српском језику. In: Наш језик, 2017, бр. 48, св. 3-4, с. 69.

преображавајући „који преображава, мења“. – Свети Василије Велики такође, у истом духу, говори о преображавајућем значају поста;

бистајући „који блиста, јако сија“. – Празнујмо и, следујући мудрацима са Истока, неустрашиво проповедајмо бистајућу Звезду која је одагнала таму смрти.

Дефиниција значења партиципа на *-ћи* у дескриптивним речницима је типска, даје се у форми односне реченице која садржи заменицу *који* и одговарајући облик глагола у презенту. Наша грађа не потврђује облике патриципа на *-ћи* употребљене у именичкој служби, иако се то у дескриптивним речницима наводи као једно од обележја религијских текстова (нпр. молитва *верујућег народа* за мир → молитва *верујућих* за мир).

Иако се у литератури као једна од одлика религијских текстова истиче и употреба партиципа на *-виши*,²⁶ у нашој грађи је забележен тек један такав пример, са окамењеним партиципом *блаженопочивиши*: Бог ће бити са нама и имаће коме да помогне, како је говорио *блаженопочивиши* патријарх Павле. Поменути партицип се налази у функцији атрибута именице уз коју стоји.²⁷ У савременом српском језику се партиципи на *-виши* могу заменити речима у облику глаголског придева радног, понекад и уз прекомпоновање реченице²⁸ – „... како је говорио *блажено починули* патријарх Павле“.

2.3. Творбено-семантички план

Једно од најмаркантнијих обележја језика религијских текстова јесте употреба именица и придева творених префиксима *без-* и *не-*, што је и истакнуто у радовима посвећеним религијском дискурсу као једна од главних особености овог жанра, а наглашена је и њихова изузетна фреквентност.²⁹ У српској дериватолошкој литератури за префиксе *без-* и *не-* наводи се да им је основна семантичка функција исказивање супротности у односу на садржај речи којој се префикс додаје, односно одсуство какве особине, стања и сл.³⁰

Текстови празничних посланица садрже велики број примера творених овим префиксима, те смо грађу поделили према префиксима и према врсти речи. Потврде употребе ових лексема дају се на основу одабраних, илустративних примера.

Лексеме са префиксом без- (и варијантом бес-)

Префикс *без-* код придевских сложеница може уносити значење да је неко или нешто без онога што значи основна реч сложенице (*безазлен*, *безбрк*, *беспослен*), док код именичких сложеница служи за означавање да нечему недостаје оно што значи основа именичког дела сложенице (*бездан*, *беспарица*, *беспутица*).

Ако посматрамо придеве творене помоћу овог префикса учавамо да њихово лексичко значење може бити позитивно и негативно конотирано, односно такви придеви могу означавати пожељна или непожељна својства и стања. Позитивно конотиране придевске лексеме описују својства или стања која су у вези се тежњом човека ка трајним, непролазним вредностима:

²⁶ Јовановић, В.: Језик и речник светог владике Николаја Велимировића, с. д., с. 89.

²⁷ Партиципима на *-виши* означава се радња или стање што се односе на време које се догодило пре радње означене предикатом главне реченице.

²⁸ Јовановић, В.: Језик и речник светог владике Николаја Велимировића, с. д., с. 90.

²⁹ Бајић, Р.: Лексика из сфере православне духовности у српском језику и њена лексикографска обрада, с. д., с. 416; Јовановић, В.: Језик и речник светог владике Николаја Велимировића, с. д., с. 92-107.

³⁰ Станојчић, Ж.: Префикси *без-* и *не-* у сложеницама с именицом. Научни састанак слависта у Вукове дане, бр. 29, св. 1, 2000, 153-160; Клајн, И.: Творба речи у савременом српском језику. Први део: слагање и префиксација. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002.

бесмртан „који вечно траје“. – Човјек је задобио у Христу *безмјерну* мјеру свога раста и *бесмртног* узрастања;

безграничан „неограничен, бескрајан“. – Христов Нови Завет остварен [је] у историјском искуству српског народа, Завет *безграничне* жртвене љубави према свом народу;

бескрајан „неограничен, безграничан“. – Тајна Божића садржана је у *бескрајном* смирењу Превечнога Који се родио као Детенце;

безмеран „бескрајан“. – Човјек је задобио у Христу *безмјерну* мјеру свога раста.

Поменути примери појачани су и другим лексемама и конструкцијама пожељне квалитетације, какве су *жртвена љубав, раст, узрастање*. Такође, запажамо да се у посланицама користи богат лексички и творбени потенцијал српског језика, те налазимо више синонимних придева са истим значењем (*бескрајан, безграничан, безмеран*).

Примери као што су *беспоштедан, безличан, бездомни* односе се на опис појмова са непожељном конотацијом, а таквим примери указују на отуђеност данашњег човека, на трку за материјалним добрима, на супрот којих стоје хришћанске врлине:

беспоштедан „који нема обзира према другоме“. – И док се на многим местима у свету воде *беспоштедни* ратови, највише страдања подноси обичан човек;

безличан „који се ничим не разликује од другог“. – Чувајмо се привидне сигурности глобалног мравињака који нас жели учинити *безличним* притвореницима самодовољности;

бестидан „који нема осећање стида, безобзиран“. – Житељи ових градова били су огрезли у *бестидан* живот;

бездоман „који нема дома“. – Ван Цркве је усамљени, „аутономни“, *бездомни* човек, са својом непослушношћу Богу и Цркви.

Наведени придеви указују на изразито непожељне особине, а допуњене су и другим лексемама и конструкцијама са негативним значењем (какве су *страдање, самодовољност, глобални мравињак, непослушност*, глагол *огрезнути* са значењем „запасти у неки порок“ итд.).

Именице творене уз помоћ префикса *без-* готово увек се односе на грехове, пороке и стања у вези с њима, а означавају најчешће одсуство онога што означава именица у основи:

безизлаз „немање, непостојање излаза“. – Запоставимо ли у себи љубав Христову, падамо у трагичан *безизлаз*;

беспоредак „непостојање поретка, реда“. – Данас Он [Господ] долази и нама, браћо и сестре, уплашенима и преплашенима. Уплашенима од глобалног светског поретка и *беспоретка*;

безнађе „немање никакве наде“. – У часу *безнађа* су и самртни ропци распетих осуђе-ника прелазили у ругање живоме Богу;

бесмисао „одсуство смисла“. – Тако нам је Господ Христос завештао пут истинског живота и мира, ван кога су животне тешкоће попут праве арене *бесмисла*;

безумље „стање, особина онога који је безуман“. – Говораху да је проповед о Васкрсењу „*безумље*“, други пак да је то „лудост“.

И код наведених примера, осим именицом, порука посланице појачава се и изразито негативним контекстуалним окружењем (*трагичан, уплашен, преплашен, лудост, животне тешкоће, самртни ропци*).

Издвојена је и једна именица са позитивном конотацијом, *бесмртност*, а односи се на појам у вези с Богом:

бесмртност „стање, особина онога који је бесмртан“. – Једино љубав мирише на *бесмртност*, јер мирише на Бога.

Међу лексемама којима се именује носилац какве особине или стања налазимо лексема *безаконик* „онај који се не држи закона или вере“. – Праведне избавља правда њихова, а *безаконици* се хватају у својој злоћи; Од ноћи у којој је био предат у руке *безаконика* све је толико било преиспуњено неверством и насиљем да се са распетим Христом напослетку морало завапити.

Лексеме са префиксом не-

Префикс *не-* је веома продуктиван код именица у српском језику и може имати значење чисте негације (нпр. *неборац*, *непушач*), супротности (*непријатељ*, *неред*), значење „лош, зао“ (*нечовек*, *немајка*), значење „незгодан, неприкладан“ (*недоба*, *невреме*). Овај префикс такође је једно од обележја религијских текстова, а у литератури се указује на то код именица може означавати позитивну супротност према ономе што значи основна лексема (нпр. *незлобивост*, *несреброљубље*) или негативну супротност према ономе што значи основа (нпр. *небог*, *неблаженство*).³¹

Лексеме творене помоћу префикса *не-* могу описивати својства Бога и појава у вези с њим или пак особине других појмова:

неприступан „недостижан“. – Очистивши чула светим постом, угледајмо *неприступну* светлост Васкрсења;

нераздељив „јединствен, недељив“. – Сви данас једним устима и једним срцем прослављају Оца и Сина и Светога Духа, Тројицу једносушну и *нераздељиву*;

неразорив „неуништив“. – Сви смо дужни да се молимо Господу да овај изузетни духовни и светодуховски догађај буде речита потврда *неразоривог* јединства свете Православне Цркве у вери свим истинским хришћанима;

неистражив „који се не може истражити до краја“. – То је она *неистражива* дубина и висина тајне Васкрсења о којој толико пишу и певају свети Оци Цркве;

незалазан „трајан, вечит“. – У овај велики и тајанствени Дан сва твар ... пева победну песму Господу који је прогнао таму греха и обасјао нас *незалазним* зрацима живота;

неотуђив „који се не може одвојити од оног чему припада, неодвојив“. – Желимо вам свако истинско добро и *неотуђиву* радост од Богодетета Христа;

нераскидив „постојан, трајан“. – Црква непрестано брине о вама као *нераскидивим* деловима нашег народа;

невидљив „који се не може видети“. – Васкрсење Господа Исуса Христа ... највећи је догађај у историји видљивог и *невидљивог* света; Све народе света, од Истока до Запада, и од Севера до Југа, задесила је ова опака и опасна болест изазвана *невидљивим* вирусом;

нездрав „негативан, рђав“. – Време проводи у убеђењу да се виртуелним светом *нездравог* умишљања;

неверан „безбожан“. – Не будите *неверни* него верни.

Контекст и овде подупире семантику придава: позитивну (*светлост Васкрсења, јединство свете Православне Цркве, истински хришћани, победна песма, радост, истинско добро*) или негативну (*умишљање, виртуелни свет, опака и опасна болест, вирус*).

Именицама из грађе твореним префиксом *не-* може се означавати 1) одсуство неког стања или, ретко, 2) позитивна супротност према значењу мотивне лексеме.

1) *небиће* „непостојање, неегзистирање“. – Господ приведе све из *небића* у биће;

неслобода „стање онога који није слободан, ропство“. – Поздрављамо нашу страдалну браћу и сестре на Косову и Метохији који, иако у оковима *неслободе*, обесправљености и дискриминације, данас са нама славе победу Добра над злом;

³¹ Јовановић, В.: Језик и речник светог владике Николаја Велимировића, с. д., с. 99-100.

неред „одсуство реда, склада“. – Често се учини да је неред покретач и носилац нашег друштва;

неприлика „невоља, тешкоћа“. – Са вама су наша љубав и наше молитве, драга децо духовна, јер сте ви у посебним приликама, боље рећи *неприликама* и невољама;

непопушност „отказивање послушности, непокорност“. – Омладини се уместо примера врлине и честитости нуде идоли и антихероји, *непопушност* родитељима и одбацивање сваког ауторитета;

неразумевање „одсуство солидарности“; *неповерење* „одсуство поверења“; *нетрпељивост* „нетолерантност“. – Рођење Христа Спаса славимо у свету испуњеном страхом и немирима, атмосфером *неразумевања*, *неповерења* и *нетрпељивости*.

2) *непропаљивост* „неуништивост, вечитост“. – Васкрсењем се вечно рађамо у Христу, Који, као Прворођењу из мртвих, обнавља васцелу твар и дарује јој *непропаљивост*.

Представљене лексеме творене уз помоћ префикса *без-* и *не-* којима се означава негација, односно одсуство какве особине, стања или каква супротност унете су у језик из „апофатичког теолошког учења, које се заснива на томе да се до знања о Богу долази путем негирања онога што није својствено Богу“.³² Већина овде наведених лексема се у савременом књижевном језику одликује ниском фреквенцијом, те су често стилски обележене, али су у текстовима религијског дискурса уобичајене, и једно су од обележја језика српске православне духовности. То потврђује и чињеница да се у приручницима о творби речи и граматицима дају оскудни примери лексема са префиксима *без-* и *не-* који припадају религијском жанру.³³

На плану творбе лексичких јединица једно од истакнутих обележја посланица јесте и употреба сложеница. Ове лексеме су углавном црквенословенског порекла, а њима се производи свечана, узвишена емоционално-експресивна обојеност посланице, чиме се побуђује посебно, празнично расположење код лица којима је посланица упућена.³⁴ Приликом истраживања лексике у савременим посланицама Руске православне цркве, И. Јармуљска је нашла да овако творене лексеме чине око 2% употребљених лексема, те да су најфреквентније сложенице творене формантима *благо-*, *зло-*, *все-*, *бого-*, као и изведенице са префиксима *воз-*, *из-*, *низ-*, *чрез-*.³⁵

И у нашем истраживању запажа се висока фреквентност ових лексичко-творбених архаизама, сложеница насталих употребом различитих форманата који су обележје религијског дискурса:

1) формант *благо-*:³⁶ *благочестива* паства; *благвест* спасења; истинско *благостање*; *благодатна* снага Васкрсења, *благодатно* надахнуће, *благодатни* огањ;³⁷

2) формант *бого-*: *богомудри* црквени песник, *богоустановљене* светиње, *богоданухте* речи посланице, *боголика* природа човека, *богоугодан* живот, *богољубиви* народ, *богочовечанска* Личност Христова; *Богомладенац/Богочовек* Христос; *Пречиста Богоматера*;

³² Јовановић, В.: Језик и речник светог владике Николаја Велимировића, с. д., с. 107.

³³ То су, у првом реду, књиге И. Клајна и П. Пипера; в. Клајн, И.: Творба речи у савременом српском језику, с. д.; Пипер, П. – Клајн, И.: Нормативна грамика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2014, с. 242.

³⁴ Кончаревић, К.: Посланица као жанр сакралне комуникације, с. д., с. 310.

³⁵ Јармуљска, И. Ю.: Современное духовное послание как документ Церкви, с. д., с. 35.

³⁶ За овај формант И. Клајн наводи да је прилог у црквенословенском значењу „добро“; In Клајн, И.: Творба речи у савременом српском језику, с. д., с. 118.

³⁷ Ми придев *благодатан* сматрамо сложеницом, но за овај придев И. Клајн износи више могућности творбе, суфиксацијом од именице *благодат*, или комбинацијом прилога/придева, глагола и суфикса; In Клајн, И.: Творба речи у савременом српском језику, с. д., с. 120.

човекова боголикоост богослужење и богословље; могућност богопознања; богоопштење и богопричастије;

3) заменица све: *свеправославно јединство и свехришћанско заједништво; свепобедни и сверадосни поздрав; лик Анђела Српске Цркве, Светог Саве; свесрпског и свечовечанског; свезла замисао Иродова;*

4) префикс са- (по пореклу аломорф од морфеме с- (сњ-)): Тројица *сапоштована* и *сапрослављана*.

Осим примера са издвојеним фреквентним јединицама, у грађи налазимо и бројне придевске сложенце творене комбинавањем различитих врста речи – придева и именица, придева и бројева, придева и глагола, именица и глагола, прилога и глагола, или њихових основа: *крајеугаони камен, крстоваскрсна тајна Христова, коленапреклона молитва, небоземна химна Богомладенца, светоотачки начин, христоводобне врлине, светлозарна ноћ, трезвеноумно промишљање, равноапостолни светитељи, многострадални народ, једноверна и једнокрвна браћа, једносушна и равномоћна Тројица, јединородни син, првородни грех, двоједини брод српског народа, тридневна васкрсење Христово* итд.

Представљени примери из празничних посланица потврђују наводе истраживача да су сложенце образоване по наслеђеним старословенским и црквенословенским моделима веома жива и продуктивна категорија у религијском стилу стандардног српског језика.³⁸

2.4. Неке лексичке карактеристике језика посланица

У празничним посланицама се употребљавају и лексеме које су у дескриптивним реченицама српског језика најчешће или стилски обележене и маркиране као застареле односно као црквенословенизми, или се уопште не бележе:

мрзост „мржња“. – Нека вас [свети] прате и буду са вама у свим вашим борбама за победу Добра над злом ... Светиње над *мрзошћу* духовне пустоши;

крепост „духовна снага, постојаност“. – Молимо се Васкрелом Господу за вас да у Њему Васкреломе пронађете ... *крепост* за братску слогу;

торжеств „победа, тријумф“. – Данас је дан Васкрсења, озаримо се *торжеством*; *васпостављати* „озакоњивати, установљивати“. – У њој се [цркви] *васпоставља* склад између неба и земље, између створеног и нествореног; Мир Божји, Христос се роди! Тиме се међу нама дивно пројављује библијско пророчанство великог Исаије;

пројављивати се „јављати, предочавати се“. – Чинећи тако учинићемо да се у нашим делима *пројављује* Господ;

састрадавати „трпети, патити заједно са неким“. – Саосећамо и *састрадавамо* са свим православним хришћанима;

предокусити „спознати, доживети“. – Нека Васкрсли Господ, Победитељ смрти и Животодавац, дарује свако добро Своме Народу ... да би сви заједно *предокусили* радост будућег века; *нуждавати се* „трпети оскудицу, оскудевати“. – Учинимо све што до нас стоји да вишак наших сваковрсних добара буде на попуњавање мањка код оних наших ближњих који се *нуждавају* у помоћи свих врста.

Наведене лексеме такође представљају црквенословенско лексичко наслеђе чија је функција да се празничним посланицама да узвишена емоционално-експресивна боја.

Поред тога, у текстовима празничних посланица срећу се и ускоцрквени термини, какви су *тамјан, омофора, томос, протопијат, испосница, манастир, хрисовуља* итд.

³⁸ Никитовић, З.: Сложенце у оригиналним српскословенским дјелима сакралног карактера. Бања Лука: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци, 2014, с. 239.

Њима се означавају појмови везани за црквене обреде, грађевине, црквену организацију и сл. Описе њихових значења налазимо у речницима религијских појмова, а неки од поменутих термина су прешли и у општи лексички фонд. Религијска лексика у језику опште употребе може у одређеним контекстима изгубити примарна обележја сакралног функционалног стила, те се у савремени лексички слој укључују црквене речи на основу свог значења „које се мења и актуелизује у складу са целокупним лексичким развојем“.³⁹ Тај лексички слој, иако примарно везан за црквену сферу употребе, често се употребљава и у световном језику, чинећи значајан део општег лексичког фонда и његовог творбено-семантичког потенцијала.

У посланицама је присутна и лексика информативно-публицистичког порекла како би се описале друштвене и социјалне теме актуелне за период у којем се посланице публикују, као и лексеме блиске разговорном језику. Тако се употребљавају лексеме и конструкције као што су *корона вирус, пандемија, родно осетљив језик, криза, глобални потрошачки менталитет, глобални светски поредак, виртуелни свет, антихерој* итд., које описују неке од актуелних тема у свету у последњих десетак година. Тако се, на пример, говорећи о пожртвованости лекара за време епидемије корона вируса, у празничној посланици каже и следеће: „Бесмртна дела саможртвене љубави према Богу и отаџбини показали су у протеклим месецима многи наши лекари, здравствени радници и бројни други људи који су се нашли на тешким и одговорним дужностима. Гледајући на светитеље Цркве Христове и угледајући се на свете претке, они су ходили и ходе путем христоводобних врлина, путем љубави која све у себи садржи и осмишљава, по којој се познају ученици Христови и народ Божји“. Овим поређењем повезују се хришћанске врлине и вредности са врлинама које су испољили здравствени радници у тешким актуелним друштвеним околностима.

3. Закључак

Предмет нашег истраживања била је анализа неких граматичких и лексичких обележја празничних посланица Српске православне цркве. Посланице спадају у централне жанрове сакралне комуникације, оне су усмерене „на остваривање дијалога, на реализацију унутрашње и спољне мисије Цркве, на сведочење Христа“.⁴⁰ Како би остварио дијалог са верницима, пошиљалац посланице се користи језичким средствима која укључују комбинавање општеупотребне лексике, религијских термина, као и стилски обележене лексике. Анализа инвентара употребљених лексема показала је да су доминантне оне врсте речи које су носиоци лексичког значења и чине главне делове реченице, а посебно су фреквентне именице. Међу најважнијим језичким обележјима празничних посланица издваја се употреба посебних фонетских варијанти лексема, имперфекта и императива, коришћење партиципа на *-ћи*, именица и придева творених префиксима са значењем негирања, одрицања, што је уосталом обележје религијског дискурса уопште. Важан део лексичког инвентара празничних посланица чине и сложенице настале различитим творбеним обрасцима, чијим коришћењем ови текстови добијају узвишени, празнични карактер. Такав тип лексике наслеђен је из црквенословенског периода и обележје је празничних посланица и код других православних словенских народа. Празничне посланице садрже и лексику којом се указује на тренутно актуелне друштвене и социјалне теме, а коришћењем лексема и синтагми информативно-публицистичког порекла тематика посланице се актуелизује. Појаве из савре-

³⁹ Ристић, С.: О речима у српском језику. Монографије 14. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012, с. 146.

⁴⁰ Кончаревић, К.: Посланица као жанр сакралне комуникације, с. д., с. 304.

меног живота описане у празничним посланицама комбинују се и пореде са новозаветним представама из Христовог живота. Употребом лексике црквенословенског порекла, одређених морфолошких форми лексема, лексема творених различитим формантима, као и експресивно обојених лексема наглашава се свечани, празнични тон догађаја који се обележава, а таква језичка средства, како се показало, представљају део универзалних тенденција у празничним посланицама код различитих православних народа.

Linguistic features of the festive epistles of the Serbian Orthodox Church

Nataša Milanov

The subject of the work was the analysis of some grammatical and lexical features of the festive epistles of the Serbian Orthodox Church, a special genre of religious discourse. The texts of the epistles mostly contain general vocabulary, which is understandable to all speakers of the Serbian language. The characteristic of the epistle as a genre of religious discourse is the use of special linguistic means which achieve the main goal of these texts, that is conveying a sublime and edifying message on the occasion of the greatest Christian holidays – Christmas and Easter. The analysis of the inventory of the used lexemes showed, first of all, that nouns are the dominant type of words in the texts of this character, and that there are also numerous adjectives used in the service of epithets. One of the most important features of the language of the Epistles is the use of the participle ending in *-ći*, which is, after all, a feature of the religious discourse in general. An important part of the lexicon of the festive epistles is made up of compounds created by different creative patterns, through which these texts are given a sublime, festive character. This type of lexicon was inherited from the old Church Slavonic period and is a feature of the holiday epistles among other Orthodox Slavic nations as well. The epistles also contain a lexicon which indicates important social topics for that period, that are intertwined with the representations from the life of Christ given in the New Testament.